

Міністерство освіти і науки України

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СОЛОДЧУК АЛЬОНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 337.035: 364.4 – 058.862 (73)

**СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ
БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В США**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член – кореспондент НАПН України
Побірченко Наталія Семенівна,

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Жуковський Василь Миколайович,
Національний університет
«Острозька академія»
декан гуманітарного факультету;

кандидат педагогічних наук, доцент
Бойченко Марина Анатоліївна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться « » червня 2015 р. об ⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано « » травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

Підписано до друку 23.04. 2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 32.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні в багатьох країнах світу спостерігається таке кризове суспільне явище, як зниження потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей, де активно виявляється феномен соціального сирітства – зростає кількість дітей, які залишаються без батьківського піклування.

Ця ознака, на жаль, не оминула і наше суспільство. За даними Державного комітету статистики в Україні, станом на 01.01.2014 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 90 772 особи. Саме діти, позбавлені батьківського піклування, в умовах сирітства зазнають багатьох соціальних уражень, які виникають у результаті негуманного, часто жорстокого ставлення до них, несприятливого впливу соціального середовища, що позначається на їхньому психічному та фізичному здоров'ї, емоційному стані та призводить до їхньої соціальної депривації.

Треба визнати, що наразі питання навчання, виховання і соціалізації таких дітей не отримують належної уваги в нашій державі. І причиною цього є не лише відносно низький рівень економічного розвитку сучасної України, а й низка проблем соціального виховання, які мають вирішуватися як у соціальній, так і в педагогічній площинах.

Предметом спеціального наукового пошуку проблема соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, стала з початку ХІХ століття, коли вчені різних країн світу розглядали її як особливий і невід'ємний компонент розвитку демократичного суспільства й освітнього простору загалом.

Зокрема, у монографіях, дисертаціях та інших наукових працях українських дослідників знайшли відображення питання соціального сирітства як соціокультурного феномена (Л. Артюшкіна, Л. Волинець, О. Гаврилюк, Л. Галагузова, Г. Шепелева, О. Яцюк та ін.); нормативно-правові та соціально-педагогічні аспекти забезпечення захисту та реалізації прав і потреб дітей, позбавлених батьківського піклування (О. Бабак, Т. Говорун, О. Карпенко, М. Козир, Л. Леонтєва, Х. Лисенко, О. Ноздріна, О. Потопахіна, В. Шишкін, Н. Шость, В. Явецький та ін.); педагогічні основи форм і видів улаштування у суспільстві дітей, позбавлених батьківського піклування (Г. Бевз, В. Борисова, В. Євко, Л. Зілковська, А. Капська, Н. Комарова, О. Кузьміна, Є. Лінік, С. Лепех, В. Москалюк, Т. Омельчук, І. Пеша, В. Покась, О. Свіжа, І. Ченбай та ін.); проблеми теорії і практики навчання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування (О. Безпалько, І. Бех, М. Бойченко, О. Боровикова, В. Гаврішко, М. Живогляд, А. Іванченко, О. Коберник, Т. Кошманова, О. Лавріканець, Н. Огренич, Н. Побірченко, М. Шутова та ін.); окремі аспекти соціального виховання дітей-сиріт (Б. Кобзар, Л. Канішевська, К. Педь, А. Полянничко, В. Пушкар, Г. Хархан, Т. Шатохіна, В. Шкуркіна, В. Яковенко та ін.), роль соціальних інститутів у вихованні дітей-сиріт (І. Зверева, С. Коношенко, В. Костів, С. Омельченко, Н. Павлик, В. Перейма, Ж. Петрочко та ін.) тощо.

Водночас зауважимо, що питання системного аналізу проблеми соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, не дістали належного висвітлення.

На відміну від педагогічної науки у Сполучених Штатах Америки, де вчені одними з перших почали приділяти увагу проблемі розвитку сімейних форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у вітчизняній педагогіці така категорія дітей рідко ставала предметом наукових досліджень.

Крім того, у США існує розвинена мережа суспільних (громадських) форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, які характеризуються цілеспрямованою і зорієнтованою на конкретну дитину системою соціального захисту та соціального виховання. Тому вивчення американського досвіду в цій галузі може збагатити українську соціально-педагогічну думку продуктивними ідеями та досвідом. З огляду на зазначені обставини, особливої актуальності набуває ознайомлення з доробком американських фахівців, які плідно розробляють проблему соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у демократичному суспільстві як педагогічне явище.

Глибоке і детальне дослідження соціально-педагогічних основ організації та функціонування різних форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в США і, зокрема, принципів, змісту, форм і методів здійснення їхнього соціального виховання у спектрі діяльності різних інститутів соціалізації дітей у контексті реформування американської системи освіти (вивчення ролі освітніх та виховних закладів, сім'ї та суспільства в цілому) та запозичення передових соціолого-педагогічних виховних технологій сприятимуть подальшій демократизації освіти України і суспільства загалом.

Так, у США відомі дослідження, що містять аналіз загальних підходів до здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування (В. Альберт (V. Albert), С. Альтшулер (S. Altshuler), Дж. Альфаро (J. Alfaro), Д. Артур (D. Arthur), К. Барбелл (K. Barbell), Р. Барт (R. Barth), С. Беєман (S. Beeman), М. Бенедікт (M. Benedict), Дж. Березітські (J. Berebitsky), Дж. Беррік (J. Berrick), Д. Бланкенорп (D. Blankenhorn), Б. Блум (B. Blum), С. Бутс (S. Boots), Д. Брукс (D. Brooks), Е. Гамбрілл (E. Gambrell), Р. Гін (R. Geen), К. Гіббонс (C. Gibbons), Дж. Гранді (J. Grundy), К. Деніелс (C. Daniels), К. Джеуєтт (C. Jewett), М. Джонсон-Рейд (M. Johnson-Reid), Дж. Ерле (J. Ehrle), М. Етел (M. Ethel), П. Кол (P. Kohl), М. Коллінс (M. Collins), М. Колтон (M. Colton), Т. Креа (T. Crea), М. Кортні (M. Courtney), М. Лемб (M. Lamb), Х. Мас (H. Maas), Дж. Міллум (J. Millum), Б. Ніделл (B. Needell), Е. Освольд (E. Osvold), А. Синтія (A. Cynthia), Т. Стейн (T. Stein), М. Уард (M. Ward), Д. Уебстер (D. Webster), К. Уїлтс (K. Wiltse), Д. Феншел (D. Fanshel), А. Фокс (A. Fox), К. Фраш (K. Frasch), М. Фройндліш (M. Freundlich), Х. Хорнбі (H. Hornby), Е. Шінн (E. Shinn), Р. Яці (R. Iaci) та ін.).

У сучасній вітчизняній педагогіці висвітлені тільки окремі елементи американської моделі соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в контексті дослідження проблеми розвитку американської системи освіти загалом. Зокрема, окремим аспектам виховання й освіти соціальних сиріт у США присвячено праці таких науковців: О. Бевз (гуманістична педагогіка як основа підтримки саморозвиваючої особистості в освіті), О. Безлюдного (опікування дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування), М. Бойченко (моделі і технології виховання), О. Дмитрієвої (роль школи та сім'ї у формуванні здорового способу життя підростаючого покоління), Н. Заїченко (організація

позакласної та позашкільної роботи з учнівською молоддю), О. Сюті (піклування про дітей як соціальна проблема) та ін.; а також дисертаційні роботи Я. Бельмаз (моральне виховання підлітків у загальноосвітніх школах), С. Білецької (педагогіка дитиноцентризму в суспільному вихованні), І. Братусь (соціально-педагогічна робота з юними матерями), В. Вінс (переживання вікової кризи підлітками школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), Н. Гайдук (здійснення посередництва), О. Заболотної (соціалізація учнівської молоді в загальноосвітніх та альтернативних закладах середньої освіти), Л. Довгань (моральне виховання учнів), В. Жуковського (морально-етичне виховання в школі), О. Коваленко (соціальне сирітство як соціокультурний феномен), Л. Ліхневської (громадянське виховання учнівської молоді), І. Петрової (організація культурно-дозвіллевої діяльності клубів), І. Трубавіної (право дитини на виховання й розвиток у сім'ї) та ін.

Проте в цих роботах не знайшло належного висвітлення та наукової розробки питання здійснення соціального виховання в різних формах улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в американському суспільстві.

Вивчення теорії та практики з досліджуваної проблеми дало змогу виявити низку *суперечностей* між:

- педагогічною значущістю запозичення зарубіжного, зокрема американського, досвіду для розвитку різних форм (особливо сімейних) улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, створенням вітчизняних програм виховання таких дітей та недостатнім його вивченням у теоретичному аспекті;

- теоретичним визнанням доцільності і вагомості обґрунтованих американськими науковцями виховних технологій стосовно дітей, позбавлених батьківського піклування, та відсутністю практичних рекомендацій щодо їх застосування в національній системі виховання.

Зважаючи на актуальність проблеми, її недостатню наукову розробленість та необхідність розв'язання зазначених суперечностей обрано тему дослідження – **«Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складником науково-дослідної теми кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики» (державний реєстраційний номер № 0111U007547). Матеріали дослідження використовуються в діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН та МОН України і лабораторії «Навчання іноземних мов» при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Тему дослідження затверджено вченою радою університету (протокол № 6 від 28.01.2008 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 2 від 26.02.2008 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження виявити і розкрити особливості соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США та визначити можливості використання американського досвіду у вітчизняній педагогічній практиці.

Відповідно до теми та мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. Здійснити аналіз стану розробленості проблеми у вітчизняній і зарубіжній

науковій літературі, уточнити сутність ключових понять дослідження та обґрунтувати періодизацію розвитку соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США.

2. Охарактеризувати основні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в США.

3. Виокремити принципи, зміст і методи соціального виховання у різних формах улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в США.

4. Виявити можливості врахування позитивного американського досвіду соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, та розробити рекомендації щодо його використання у вітчизняній практиці.

Об'єкт дослідження – процес соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – принципи, зміст, форми і методи соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у Сполучених Штатах Америки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють початок XVIII ст. – друге десятиліття XXI століття. *Нижня межа* (1702 р.) зумовлена оприлюдненням у Сполучених Штатах Америки офіційного документа (заповіту), в якому вперше вводиться поняття «adoption» («усиновлення») та визначаються права дитини, позбавленої батьківського піклування, при усиновленні. *Верхня межа* пов'язана із сьогоденням, оскільки у США в другому десятилітті XXI ст. відбувається активізація впровадження сімейних форм улаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Окреслені хронологічні межі дають обґрунтовані підстави для розкриття особливостей соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання визначених задач використовувався комплекс **методів дослідження**: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, порівняння та узагальнення, що є необхідними для вивчення праць вітчизняних і зарубіжних науковців, офіційних та нормативних документів; *компонентно-структурний, системно-структурний, системно-функціональний*, що дало змогу охарактеризувати категорійно-поняттєвий апарат дослідження, теоретично обґрунтувати особливості та виокремити принципи, зміст і методи здійснення соціального виховання у різних формах улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в США, визначити можливості врахування позитивного американського досвіду у вітчизняній педагогічній практиці; *порівняльно-зіставний*, що допоміг провести компаративний аналіз технологій соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у різних формах їх улаштування в США та Україні; *емпіричні* – опитування (бесіди, анкетування, інтерв'ю).

Джерельна база. На різних етапах дослідження було використано значний масив джерел інформації, який можна систематизувати й об'єднати у такі групи:

1) документи та аналітичні матеріали з питань соціального виховання і влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме: закони, конвенції і декларації з прав дитини світового рівня, визнані Організацією Об'єднаних Націй, які визначають глобальні підходи до реформування системи соціального піклування, улаштування і виховання дітей, у напрямку деінституціоналізації; закони, доповіді й рекомендації, дослідницькі матеріали інших міжнародних інституцій, котрі на

різних історичних етапах регламентували соціальну підтримку та захист, навчання і виховання дітей; нормативно-правові акти США та України, що регулюють відносини у сфері соціального виховання, соціального захисту і піклування про дітей поза сімейним середовищем тощо;

2) праці вітчизняних та зарубіжних учених;

3) українські періодичні видання та науково-методичні журнали («Вісник», «Педагогіка і психологія», «Соціальна робота в Україні: теорія і практика», «Шлях освіти» та ін.);

4) зарубіжна наукова періодика («Педагогіка», «Вестник Томского государственного педагогического университета», «Administration in Social Work» («Управління в галузі соціальної роботи»), «Adoption Quarterly» («Щоквартальний огляд усиновлення»), «Boston University Law Journal» («Журнал законодавства Бостонського університету»), «Child and Adolescent Social Work» («Соціальна робота з дітьми та підлітками»), «Child and Youth Care Forum» («Форум догляду за дітьми та молоддю»), «Child Development» («Розвиток дитини»), «Child Welfare» («Благополуччя дітей»), «Journal of Child Psychology and Psychiatry» («Журнал з дитячої психології та психіатрії»), «Social Work Research» («Дослідження з соціальної роботи»), «The future of children» («Майбутнє дітей») та ін.;

5) документи та аналітичні матеріали американських агентств, організацій та інших інституцій із соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (Child Welfare League of America (Ліга Дитячого добробуту Америки), Children's Buro (Дитяче бюро), National Council for Adoption (Національна рада з усиновлення), Administrations for Children & Families (Адміністрації у справах дітей та сім'ї (в Арканзасі, Каліфорнії, Нью-Йорку, Массачусетсі, Флориді)), Міжнародна організація патронатного виховання (The International Foster Care Organisation);

б) документи, які регламентують діяльність притулків, реабілітаційних центрів і лікувальних закладів, служб психологічної допомоги, таборів, сімейно-виховних груп, патронатних сімей на прикладі кількох американських штатів (Арканзас, Каліфорнія, Нью-Йорк, Массачусетс, Флорида);

7) документи та навчальні програми щодо питань соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, американських курсів, шкіл та інститутів із соціальної роботи (Foster Care & Adoptive Community Interactive Courses (Інтерактивні Інтернет-курси для прийомних сімей та адаптації в суспільстві), Foster Parent College (Школа для прийомних батьків), The Urban Institute (Інститут політичного аналізу та експертизи));

8) матеріали українських та зарубіжних бібліотечних ресурсів: Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського (Україна), Нью-Йоркської публічної бібліотеки (м. Нью-Йорк, США), Бібліотеки Конгресу (м. Вашингтон, США), Бібліотеки Гарвардського університету (м. Кембридж, США).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* виявлено і розкрито особливості соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США: системність і пріоритетність форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, при забезпеченні соціальної турботи про таких дітей у США у XXI ст. (улаштування у професійні

патронатні та прийомні сім'ї, родинна опіка, усиновлення); ставлення до дітей як до рівноправних учасників навчально-виховного процесу; розвиток у них моральних та духовних якостей, навичок, необхідних для відкритого спілкування з членами будь-якого соціуму, до життя та праці разом у суспільстві); визначено *принципи* (соціально-педагогічні (центрації виховання на розвитку особистості, гуманістичної спрямованості виховання, природовідповідності, полікультурності, варіативності вибору, активності, соціально-педагогічного партнерства), соціально-психологічні (самореалізації, успішності, комунікативності) та соціально-організаційні (відкритості, безпеки, стабільності, деінституціоналізації, сумісного розміщення і виховання, налагодження зв'язків з біологічною родиною)), *зміст* (обґрунтована система загальнокультурних і громадянських цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості дитини, позбавленої батьківського піклування, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе) і *методи* (соціально-організаційні, соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні) соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в різних формах їх улаштування в США; обґрунтовано етапи становлення та розвитку системи соціального піклування, улаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США; розроблено рекомендації щодо врахування позитивного американського досвіду із соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, та його використання у вітчизняній практиці (на законодавчому, теоретико-педагогічному, організаційно-методичному, організаційно-адміністративному і практичному рівнях);

– *уточнено* сутність ключових понять дослідження: «діти, позбавлені батьківського піклування», «соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування» та «форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування»; *конкретизовано* нормативно-правові основи здійснення соціального піклування та соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *подальшого розвитку набули* питання системного підходу до розвитку форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та здійснення соціального виховання дітей у демократичному суспільстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що проаналізований у процесі дослідження американський досвід розвитку форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та застосування у них технологій соціального виховання може бути використаний у вітчизняній виховній практиці, оскільки виявлені нами в ході дослідження тенденції мають загальний характер і детерміновані глибинними соціально-економічними чинниками. Зібраний і проаналізований фактичний матеріал, а також теоретичні положення та висновки можуть бути використані при вирішенні наукових і практичних завдань модернізації національної системи освіти і виховання, а також соціальної роботи з дітьми, позбавленими батьківського піклування, в Україні; для розширення змісту курсів лекцій, практичних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Теорія та методика виховання», «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Порівняльна педагогіка», «Соціальна педагогіка» у вищих педагогічних навчальних закладах; під час укладання підручників, посібників, методичних

рекомендацій для широкого кола студентів, аспірантів, учителів, науковців; під час організації роботи різних типів навчально-виховних закладів освіти та здійснення соціального захисту окремих категорій дітей у суспільстві.

Основні положення та результати дослідження *впроваджено* у навчальний процес Херсонського державного університету (довідка від 18.11.2014 р. № 01-24/3111), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка від 27.11.2014 р. № 2061/01), ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет» (довідка від 28.11.2014 р. № 1048), використано при підготовці круглих столів та законопроектів у Комітеті Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму (довідка 27.10.2014 р. від № 04-36/3-856) щодо вдосконалення державної політики в площині захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Успішність особистості: потенціал та обмеження» (Київ, 2010), «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози» (Умань, 2011), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2012, 2014), «Основні напрями підготовки сучасного вчителя: глобалізація, стандартизація, інтеграція» (Умань, 2014); *всукраїнських* – «Права дитини: від витоків до сьогодення» (Умань, 2013); *науково-методичних семінарах* – «Розвиток порівняльної педагогіки в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2009), «Іншомовна освіта як засіб міжкультурного взаєморозуміння націй і народів» (Умань, 2010); під час роботи «круглих столів» у Комітеті Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму: «Деякі аспекти реалізації державної сімейної політики» (10 квітня 2013 року) та «Практика сімейного патронату та шляхи її законодавчого врегулювання» (12 червня 2013 року); обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки, на звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2009–2014).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 14 одноосібних публікаціях, з яких 6 відображають основні наукові результати дисертації (1 – у зарубіжному періодичному виданні), 7 – апробаційного характеру, 1 – додатково відображає результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 322 сторінки. Основний текст – 195 сторінок. Робота містить 21 рисунок, 12 додатків на 90 сторінках. Список використаних джерел містить 363 найменування (із них 204 іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами й темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, як педагогічна проблема»* – ретроспективно проаналізовано процес становлення і розвитку системи соціального піклування, улаштування та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США; уточнено поняттєво-категоріальний апарат дослідження; здійснено порівняльний аналіз стану дослідженості проблеми соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США та Україні.

На основі аналізу нормативно-правових, історико-культурологічних та теоретичних аспектів проблеми здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США визначено, що соціальне піклування, улаштування і виховання цієї категорії дітей пройшло шлях від виявлення людського співчуття (початок XVIII ст. – початок XIX ст.) до розвитку різноманітних форм замісної турботи з наданням пріоритетності сімейним формам (2000–2014 роки).

В історії становлення та розвитку системи соціального піклування, улаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США виокремлено вісім етапів:

I етап – початок XVIII ст. – початок XIX ст. – перехід від людського співчуття до усвідомлення суспільством необхідності соціальної турботи і влаштування дітей-сиріт. У цей час соціальне влаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювалося на основі офіційних документів – заповіту, контракту чи договору, де зазначалися особливості передачі батьківських прав. Утворення сиротинських закладів відбувалося при монастирях. Усиновлення дітей реалізувалося дискретно і хаотично;

II етап – початок XIX ст. – 60-ті роки XIX ст. – формування світської системи державного піклування, відкриття громадських «богоділень» і приватних сирітських притулків, а також товариств допомоги дітям. Було прийнято перший рамковий закон з усиновлення, встановлено мінімальну державну плату за утримання і виховання прийомної дитини;

III етап – 60-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст. – заснування державних дитячих будинків-притулків. Усиновлення стало помітним для громадськості явищем. Процес соціального влаштування і здійснення соціального виховання піддався регуляції та інтерпретації;

IV етап – 1900–1945 роки – розширення поняття «дитина, що підлягає усиновленню». Усиновлення стало більш раціональним, контрольованим і керованим, але закритим процесом;

V етап – 1945–1965 роки – активізація процесів деінституалізації системи піклування, улаштування і виховання дітей. Було запроваджено відкрите усиновлення та міжнародне усиновлення. Поширилась тенденція на відновлення зв'язків і контактів дитини, позбавленої батьківського піклування, з її біологічними батьками; поміщення цієї дитини в умови, максимально близькі до сімейних. Оформлення патронатного виховання;

VI етап – 1965–1990 роки – прийняття законів щодо попередження жорстокого поводження з дітьми та скасування принципу «transracial» при усиновленні. Відкрите усиновлення та інститут міжнародного усиновлення були закріплені юридично, а кількість державних інтернатних закладів істотно зменшилась. У соціально-виховній роботі з дітьми, позбавленими батьківського піклування, намітилась тенденція на відновлення зв'язків з їхніми біологічними батьками. Було запроваджено оплату праці патронатних вихователів;

VII етап – 1990–2000 роки – створення федерального банку даних щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, утілення ідей «спорідненості влаштування» і «врахування особливих потреб дитини при вихованні». Була заборонена будь-яка дискримінація щодо розміщення дитини в прийомних сім'ях за ознакою раси, кольору шкіри чи національного походження. Активізувалось міжетнічне та міжнародне усиновлення. Подальшого розвитку, вдосконалення та повної професіоналізації набуло патронатне виховання;

VIII етап – 2000–2014 роки – пріоритетними формами соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, стали сімейні форми, зокрема тимчасове влаштування дітей у сім'ї родичів; екстрене короткострокове влаштування дитини в прийомну сім'ю; довготривале влаштування дитини у професійні прийомні сім'ї (сімейний патронат); усиновлення; влаштування в сімейно-виховні групи; влаштування в прийомні сім'ї, які спеціалізуються на вихованні дітей з особливими потребами.

У ході вивчення характеристичних особливостей *дітей, позбавлених батьківського піклування*, з'ясовано, що це особлива група дітей, батьки яких через соціально-політичні, економічні, морально-психологічні та педагогічні причини не виконують батьківських функцій або ж не можуть їх виконувати внаслідок фізичної відсутності.

Установлено, що сьогодні до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, в США відносять такі групи дітей: 1) безбатченки (fatherlessness) (діти, батьки яких невідомі від народження; діти, батьки яких визнані безвісти зниклими); 2) сироти (orphans) (діти, батьки яких визнані померлими або такими, що загинули); 3) залишені (abandonment) (діти, батьки яких відмовились від них добровільно і відкрито); 4) підкинуті (foundlings) (діти, які були підкинуті без відкритої відмови батьків від них); 5) відібрані у батьків (selected children from their parents) (діти, батьки яких визнані такими, що завдають шкоди їхньому життю та розвитку (жорстоко поводяться з ними, залишають без постійного догляду, недостатньо задовольняють життєві потреби та інтереси, не займаються вихованням); діти, батьки яких перебувають на тривалому лікуванні в медичних установах (лікарнях); діти, батьки яких перебувають під арештом на час слідства; діти, батьки яких відбувають покарання у місцях позбавлення волі).

Шляхом порівняльного аналізу стану дослідженості проблеми соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в теорії та практиці соціально-педагогічної роботи у США та в Україні встановлено, що для позначення суті соціального виховання дітей у роботах американських учених уживаються такі поняття: «guidance» і «social education». Використання терміна «guidance» (гайденс) більше пов'язує з превентивною роботою. Використання поняття «social education»

співвідносять із процесом набуття дитиною соціально значущих якостей особистості. В українській соціально-педагогічній теорії та практиці під соціальним вихованням розуміють створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціальним досвідом з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

У ході вивчення діяльності американських та українських соціальних інститутів, які займаються соціальним піклуванням, улаштуванням і вихованням дітей, позбавлених батьківського піклування, з'ясовано, що всі вони зорієнтовані на формування громадянських і соціальних якостей особистості такої дитини з метою забезпечення її повноцінного самостійного життєіснування та активної життєдіяльності в будь-якому соціумі.

Основне завдання соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у різних формах їх улаштування в американському суспільстві, американські практики справедливо вбачають у створенні таких навчально-виховних ситуацій, коли дитина вчиться сама робити вибір та обґрунтовувати свою позицію, перевіряти себе і визначати власні можливості, приймати самостійні рішення.

З'ясовано, що соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється в процесі функціонування форм улаштування даної категорії дітей у рамках розвитку замісної турботи про них у суспільстві з державним, або сімейним, або громадським менеджментом в організації виховного процесу, які мають місце у США та розвиваються в Україні.

У ході опрацювання словниково-довідникової літератури (україно-, англо-, франкомовних глосаріїв, словників, енциклопедій тощо), а також праць американських та вітчизняних теоретиків і практиків у галузі педагогічної освіти, уточнено ключові поняття дослідження.

Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, трактується нами як багатоступеневий соціально керований процес цілеспрямованої взаємодії особи дитини із суб'єктами виховання та навколишнім середовищем за межами біологічної сім'ї з метою активного оволодіння нею певними соціальними ролями, нормативними установками та зразками соціального прояву в суспільстві шляхом створення сприятливих педагогічних умов для цілісного розвитку і повноцінного самостійного життєіснування та активної життєдіяльності дитини в процесі її соціалізації у площині забезпечення їй соціального піклування, улаштування і захисту в суспільстві.

Під формою улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, розуміємо завершений спосіб організації піклування про них і здійснення соціального виховання у спектрі взаємодії державних органів і громадськості з метою забезпечення права дитини на становлення її в площині відносин «батьки-дитина» як дієздатного члена соціуму.

У другому розділі – «Особливості здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США» – розкрито особливості соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США; проаналізовано нормативно-правове підґрунтя реалізації соціального виховання означеної категорії дітей; обґрунтовано системність і пріоритетність форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, при забезпеченні соціальної турботи про таких

дітей у США у ХХІ ст. (улаштування в професійні патронатні та прийомні сім'ї, родинна опіка, усиновлення); визначено принципи та проаналізовано зміст і методи соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у різних формах їх улаштування в США.

У ході аналізу американського політико-правового поля щодо здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлено, що розроблення законодавчих актів проводиться на загальнодержавному (федеральному) рівні та на рівні окремого штату. На *загальнодержавному (федеральному) рівні* систему нормативно-правового забезпечення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, утворюють Конституція США та низка законодавчих актів, а саме: щодо охорони дитинства, щодо протидії та попередження жорстокого поводження з дітьми, щодо соціального захисту і забезпечення дітей та надання сімейних послуг, щодо збалансування прав дітей та батьків, щодо функціонування форм улаштування дітей у суспільстві. З'ясовано, що Закон про усиновлення дітей (Massachusetts Adoption of Children Act), прийнятий 1851 року у штаті Массачусетс, став першою правовою спробою регулювання проблеми усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування, на законодавчому рівні США лише в окремому штаті.

На основі огляду інформаційних сайтів та вивчення публікацій американських практиків із соціально-педагогічної роботи з дітьми, позбавленими батьківського піклування, у журнальній періодиці встановлено, що соціальне виховання даної категорії дітей у США у ХХІ ст. здійснюється в системі заміної турботи, що складається з таких компонентів: непрофесійно заміна сім'я (усиновлення, піклування, опікунство); професійно заміна сім'я (сімейно-виховна група, фостерна сім'я, патронатна сім'я, прийомна сім'я); інтернатні та інші інституційні заклади. Утворювальним компонентом цієї системи заміної турботи є професійна заміна сім'я, оскільки вона є своєрідним етапом розвитку базисної сім'ї, тобто сім'ї до включення в неї прийомної дитини, яка відтворює модель багатодітної, багатопокілінної сім'ї.

Вияснено, що пріоритетним завданням заміної турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування, в США на початку третього тисячоліття є возз'єднання їх із біологічною сім'єю (у разі її фізичного існування). Для виконання такого завдання американські агентства соціальної допомоги дітям, позбавленим батьківського піклування, пропонують широкий спектр послуг з надання психологічної допомоги і соціальної підтримки не лише сім'ям, а й самій дитині зокрема. Цьому сприяє закріплене в американському законодавстві положення про право дитини на повернення в сім'ю. Справа кожної дитини, переданої в заміну сім'ю або в інституційні заклади, регулярно переглядається для того, щоб при можливості ця дитина змогла повернутися в її біологічну сім'ю.

З'ясовано, що у рамках системи заміної турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування, в США у ХХІ ст. діють різні організаційні форми влаштування таких дітей у суспільстві: з державним менеджментом організації виховного процесу – інституційні заклади, притулки, реабілітаційні центри, лікувальні центри та заклади; із сімейним менеджментом організації виховного процесу – опіка і піклування в сім'ї родичів, усиновлення, прийомна сім'я, патронатна сім'я, сімейно-виховна група; з громадським менеджментом організації виховного процесу – дитячі містечка, притулки, реабілітаційні центри, служби допомоги, лікувальні центри і заклади, табори відпочинку й оздоровлення (рис. 1).

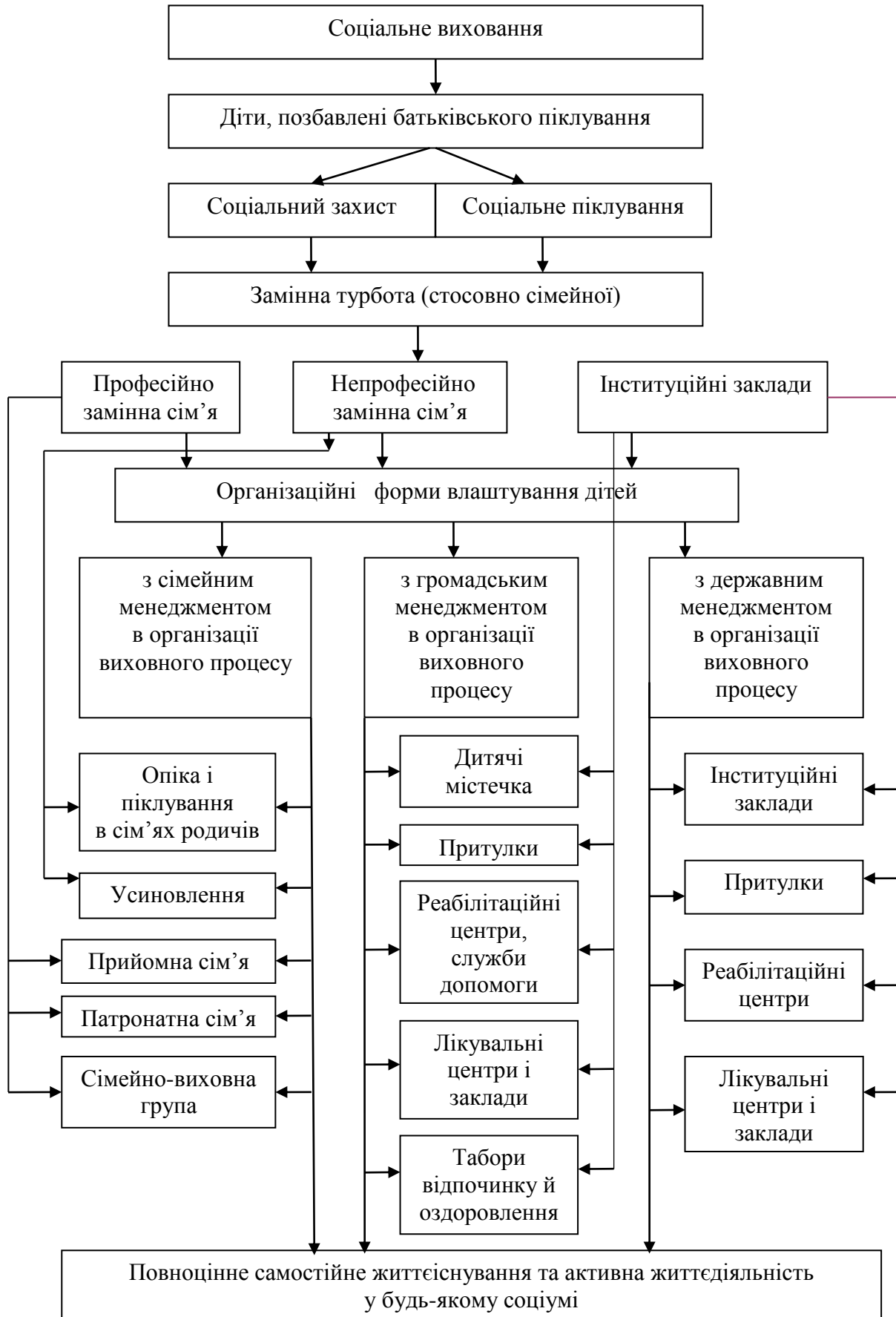

Рис. 1. Модель соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США

Установлено, що пріоритетними в США на сьогодні є сім форм улаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, з сімейним менеджментом в організації процесу соціального виховання: 1) улаштування дітей у сім'ї родичів; 2) улаштування дитини в найкоротші строки в прийомну сім'ю; 3) екстрене влаштування в професійні прийомні (патронатні) сім'ї; 4) тимчасове влаштування в сімейно-виховні групи; 5) включення в різні програми допомоги (психологічної, реабілітаційної тощо); 6) улаштування у спеціалізовані прийомні (патронатні) сім'ї з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини; 7) усиновлення в інтересах дитини.

З'ясовано, що соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США ґрунтується на певних соціально-педагогічних (центрації виховання на розвитку особистості, гуманістичній спрямованості виховання, природовідповідності, полікультурності, варіативності вибору, активності, соціально-педагогічному партнерстві), соціально-психологічних (самореалізації, успішності, комунікативності) та соціально-організаційних (відкритості, безпеки, стабільності, деінституціоналізації, сумісному розміщенні та вихованні, налагодженні зв'язків із біологічною родиною) принципах, що дає змогу розвивати в цій категорії дітей як у рівноправних учасників навчально-виховного процесу моральні та духовні якості, навички, необхідні для відкритого спілкування з членами будь-якого соціуму, до життя та праці разом у суспільстві.

За допомогою методів міждисциплінарного синтезу, системно-структурного і системно-функціонального методів проаналізовано зміст виховних програм, які застосовуються при різних формах улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в низці американських штатів (Арканзас, Каліфорнія, Нью-Йорк, Массачусетс, Флорида). Визначено, що сучасний зміст виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США – це науково обґрунтована система загальнокультурних і громадянських цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе.

Формування змісту соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, розглядається в американській соціальній практиці крізь призму тривимірного простору соціально-педагогічних впливів: перший вимір – з позиції держави та її соціальних інститутів; другий – з позиції громадянського суспільства та його соціальних інститутів; третій – з позиції самої особистості, її індивідуальності.

У ході вивчення виховних програм американських соціальних інститутів, які опікуються дітьми, позбавленими батьківського піклування, установлено, що реалізація змісту соціального виховання в США у ХХІ ст. при різних формах улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється за допомогою *комплексу соціально-організаційних, соціально-економічних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних методів.*

У третьому розділі – **«Пріоритетні напрями вдосконалення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні у контексті вивчення досвіду США»** – представлено загальну характеристику стану розвитку системи соціального піклування, улаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні; здійснено порівняльний аналіз пріоритетних форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та особливостей

соціального виховання дітей у США та в Україні в XXI ст.; визначено рекомендації щодо удосконалення соціального виховання в українській педагогічній практиці в контексті американського досвіду.

Проаналізувавши праці вітчизняних дослідників у сфері суспільної турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичній ретроспективі, встановлено, що в процесі становлення та розвитку системи влаштування, утримання і соціального виховання цієї категорії дітей в Україні у XX – XXI ст., нами виокремлено 8 таких етапів: 1) 1900–1917 роки – становлення державної системи утримання дітей сиріт у поєднанні з діяльністю благодійних товариств та приватних виховних закладів; 2) 1917–1926 роки – організація різноманітних державних форм утримання і виховання дітей; 3) 1926–1945 роки – надання пріоритетності дитячому будинку як основному типу виховного закладу; 4) 1945–1956 роки – спрямування опікунсько-виховних заходів на виявлення, улаштування і поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт і розширення мережі дитячих будинків; 5) 1956–1988 роки – відкриття загальноосвітніх шкіл-інтернатів як закладів нового типу опікунського виховання; 6) 1988–1991 роки – створення дитячих будинків сімейного типу, закладів корекційно-адаптаційної опіки; 7) 1991–2000 роки – реорганізація державної системи утримання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням світового досвіду опікунської практики; започаткування благодійних опікунських виховних закладів; відновлення системи притулків, у тому числі і недержавних; розширення мережі дитячих будинків сімейного типу; упровадження такої форми утримання і виховання дітей, як прийомна сім'я; орієнтація на сімейні форми утримання і виховання дітей; активізація усиновлення; 8) 2000–2014 роки – спрямування державної політики щодо здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, на розвиток більшою мірою не державних, а сімейних форм улаштування таких дітей.

Зважаючи на аналіз правового поля захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування, з'ясовано, що в Україні на початку XXI ст. склалася така система соціального виховання цих дітей, що передбачає функціонування організаційної структури форм улаштування цих дітей у суспільстві з державним, сімейним та громадським менеджментом організації виховного процесу (рис. 2).

Основними завданнями модернізації системи соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні у другому десятилітті XXI ст. визначено: подальше реформування системи закладів для таких дітей у напрямку деінституціоналізації; приведення у відповідність із міжнародними договорами України процедури усиновлення іноземцями дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення функціонування системи моніторингового нагляду за захистом та реалізацією прав дітей, позбавлених батьківського піклування; активний розвиток сімейних форм соціального влаштування і виховання таких дітей.

За підсумками проведеного дослідження запропоновано практичні рекомендації щодо впровадження позитивного американського досвіду соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у вітчизняній педагогічній практиці на законодавчому, теоретико-педагогічному, організаційно-методичному, організаційно-адміністративному і практичному рівнях.

Рис. 2. Організаційна структура форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і визначено новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, щодо виявлення і розкриття особливостей соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США та визначення можливостей використання американського досвіду у вітчизняній педагогічній практиці. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених задач і стали підставою для таких висновків:

1. Аналіз стану дослідженості проблеми соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі показав, що у США та в Україні існують різні підходи до влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у суспільстві та здійснення їхнього соціального виховання. Водночас спільною точкою зору є визнання того, що кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні незалежно від того, чи може її біологічна родина забезпечити нормальні умови життя та виховання, чи виконують неналежним чином батьки свої обов'язки.

Уточнено сутність ключових понять дослідження. Зокрема з'ясовано, що *діти, позбавлені батьківського піклування*, – це особлива група дітей, батьки яких через соціально-політичні, економічні, морально-психологічні та педагогічні причини не виконують батьківських функцій або ж не можуть їх виконувати внаслідок фізичної відсутності. *Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування*, – це багатоступеневий соціально керований процес цілеспрямованої взаємодії дитини із суб'єктами виховання та навколишнім середовищем за межами біологічної сім'ї з метою активного оволодіння нею певними соціальними ролями, нормативними установками та зразками соціального прояву в суспільстві шляхом створення сприятливих педагогічних умов для цілісного розвитку і повноцінного самостійного життєіснування та активної життєдіяльності дитини в процесі її соціалізації у площині забезпечення її соціального піклування, влаштування і захисту в суспільстві. *Форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування*, – це завершений спосіб організації піклування про них і здійснення соціального виховання у спектрі взаємодії державних органів і громадськості з метою забезпечення права дитини на становлення її в площині відносин «батьки-дитина» як дієздатного члена соціуму.

Установлено, що до категорії *дітей, позбавлених батьківського піклування*, в США відносять такі групи дітей: 1) безбатченки (fatherlessness); 2) сироти (orphans); 3) залишені (abandonment); 4) підкинуті (foundlings); 5) відібрані у батьків (selected children from their parents).

На основі теоретичного аналізу наукових джерел, нормативно-правових документів, які регулюють суспільні відносини в американській системі соціально-педагогічної роботи з дітьми, виокремлено вісім етапів вирішення проблеми соціального влаштування, піклування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в історії розвитку американського суспільства: I етап – початок XVIII ст. – початок XIX ст.; II етап – початок XIX ст. – 60-ті роки XIX ст.; III етап – 60-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст.; IV етап – 1900–1945 роки; V етап – 1945–1965 роки; VI етап – 1965–1990 роки; VII етап – 1990–2000 роки; VIII етап – 2000–2014 роки.

2. Охарактеризовано основні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в американській практиці соціально-педагогічної роботи, а саме: форми влаштування з державним менеджментом в організації виховного процесу – інституційні заклади (дитячі будинки, пансіонати тощо), притулки, реабілітаційні та лікувальні центри і заклади; форми влаштування із сімейним менеджментом в організації виховного процесу – влаштування дітей у сім'ї родичів, у прийомні та патронатні сім'ї, у сімейно-виховні групи, усиновлення; форми влаштування з громадським менеджментом в організації виховного процесу – дитячі притулки, створені общиною, дитячі містечка, табори відпочинку й оздоровлення (під час канікул, тематичні тощо), реабілітаційні та лікувальні центри і заклади, створені на кошти і підпорядковані певній громаді, громадські та приватні служби психологічної допомоги (екстрені та тимчасові).

Виділено найбільш застосовувані форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, із сімейним менеджментом в організації виховного процесу в США, а саме: улаштування в патронатні та прийомні сім'ї, сім'ї родичів, сімейно-виховні групи та усиновлення.

Установлено, що в американській практиці соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, надається перевага екстремому патронату, мінімізації часу переходу від тимчасових форм улаштування (патронатні сім'ї, сімейно-виховні групи) до постійних (поміщення в сім'ї родичів, прийомні сім'ї, усиновлення), налагодження зв'язків з біологічними батьками та орієнтація на возз'єднання при умові забезпечення ними належного соціального виховання власних дітей.

3. Серед основних принципів соціального виховання в різних формах улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в США виділено такі: соціально-педагогічні (центрація виховання на розвитку особистості, гуманістична спрямованість виховання, природовідповідність, полікультурність, варіативність вибору, активність, соціально-педагогічне партнерство), соціально-психологічні (самореалізація, успішність, комунікативність) та соціально-організаційні (відкритість, безпека, стабільність, деінституціоналізація, сумісне розміщення і виховання, налагодження зв'язків із біологічною родиною), що дає змогу розвивати в даній категорії дітей як рівноправних учасників навчально-виховного процесу моральні та духовні якості, навички, необхідні для відкритого спілкування з членами будь-якого соціуму, до життя та праці разом у суспільстві.

Установлено, що зміст соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США відповідає таким вимогам: а) забезпечення формування особистості, яка ідентифікує себе як громадянин США; б) урахування реальних можливостей виховного процесу конкретних освітньо-виховних систем; в) забезпечення всебічного і гармонійного розвитку особистості вихованця в площині замінного сімейного піклування; г) забезпечення єдності навчання і виховання вихованців; д) підготовка американських громадян до майбутньої соціальнозначимої професійної діяльності та формування їхньої активної життєвої позиції у соціумі.

Реалізація змісту соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США забезпечується за допомогою комплексу певних соціально-організаційних, соціально-економічних, соціально-психологічних та соціально-педагогічних методів.

4. Виявлено можливості врахування позитивного американського досвіду із

соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, та його використання у вітчизняній практиці.

На основі порівняльного аналізу, узагальнення теоретичних положень і практичного досвіду здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у різних формах їх улаштування в американському суспільстві розроблено практичні рекомендації щодо підвищення якості соціального виховання зазначеної категорії дітей на таких рівнях: *законодавчому* (удосконалення нормативно-правової бази з метою оптимізації системи форм улаштування та закладів виховання дітей у напрямку створення виховного середовища максимально наближеного до сімейного, та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів), *теоретико-педагогічному* (розроблення нових державних стандартів підготовки прийомних та патронатних батьків до здійснення соціального виховання дітей, ефективних технологій і методів соціального виховання дітей поза сімейним середовищем, удосконалення професійної підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери), *організаційно-методичному* (урахування інтересів дитини в процесі планування державної політики та програм із соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування; розроблення методики деінституціоналізації соціального виховання таких дітей; застосування комплексу дієвих форм і методів соціально-педагогічної роботи щодо супроводу дітей, батьки яких не беруть участі у їх вихованні), *організаційно-адміністративному* (створення умов на державному та регіональному рівнях для попередження соціального сирітства і мінімізації кількості дітей, позбавлених батьківського піклування; підвищення ролі форм улаштування з сімейним менеджментом організації виховного процесу; орієнтація на возз'єднання вихованців інтернатних закладів з їх біологічними батьками; забезпечення переходу від карних заходів до зміцнення систем підтримки і розширення соціальних пілг для родин з дітьми) та *практичному* (модернізація на державному та регіональному рівнях комп'ютерного інформаційного банку даних щодо дітей, позбавлених батьківського піклування; постійне інформування громадськості про роботу щодо соціального влаштування та соціального виховання даної категорії дітей; використання альтернативних форм догляду чи інституційного розміщення дітей лише як крайній захід, і тільки якщо це відповідає найкращим інтересам дитини; у випадку невідповідності інтересам дитини перебування її в біологічній сім'ї надання пріоритетності формам соціального влаштування і виховання дітей у сім'ї родичів, прийомних та патронатних родинах; створення мережі телефонних служб допомоги для дітей з метою мінімізації часу і спрощення доступу до них).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду інноваційних виховних технологій соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою його використання у вітчизняній педагогічній практиці.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Скрипник А. В. Сирітство в Україні: постановка проблеми / А. В. Скрипник // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. Сер. : Педагогічні науки. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2009. – С. 326–332.

2. Солодчук А. В. Особливості навчання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування в США / А. В. Солодчук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Сер. : Педагогічні науки. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Вип. 39, ч. 2. – С. 244–249.

3. Солодчук А. В. Патронатне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США / А. В. Солодчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики товшіння у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми / редкол.: І. А. Зязюн (голова) [та ін.]. – К. ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – Вип. 32. – С. 60–66.

4. Солодчук А. В. Принципи, зміст і методи соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування при різних формах їх влаштування в США / А. В. Солодчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – К. ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. – Вип. 38. – С. 74–78.

5. Солодчук А. В. Етапи становлення і розвитку системи соціального піклування, влаштування та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування в США / А. В. Солодчук // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. Сер. : Педагогічні науки. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2014. – Вип. 10, ч. 1. – С. 240–247.

6. Солодчук А. В. Принципы социального воспитания детей, оставшихся без попечения родителей, в современном американском обществе / А. В. Солодчук // Вестник Академии знаний. – 2014. – № 3 (10). – С. 68–77.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Скрипник А. В. Соціально – педагогічна підтримка учасників навчального процесу / А. В. Скрипник // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Методи і засоби забезпечення інноваційності едукційного процесу в закладах осувіти». – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 73–75.

8. Скрипник А. В. Технології соціально-педагогічної підтримки / А. В. Скрипник // Матеріали шостої всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив». – К., 2009. – Ч. 1. – С. 42–43.

9. Скрипник А. В. Соціальний захист населення як важлива складова соціальної політики держави / А. В. Скрипник // Матеріали Шостих Всеукр. Захаренківських пед. читань «Організаційно-методичне забезпечення неперервної освіти в умовах реформаційних процесів» / за заг. ред. Прокопенко Л. І. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2009. – С. 70.

10. Скрипник А. В. Явище сирітства як соціально-педагогічна проблема / А. В. Скрипник // Матеріали до Другого всеукр. наук.-метод. семінару «Порівняльна педагогіка: стан, проблеми та перспективи», (Умань, 16 берез. 2009 р.). – Умань : Алмі, 2009. – С. 47–48.

11. Солодчук А. В. Здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, як педагогічна проблема / А. В. Солодчук // Інновації в освіті: сучасні підходи до професійного розвитку вчителів іноземних мов : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. – Ніжин, 2014. – С. 198–200.

12. Солодчук А. В. Державна система опіки дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні / А. В. Солодчук // Сучасна іншомовна освіта в Україні: стан,

проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. – Умань, 2014. – С. 232–234.

13.Солодчук А. В. Нормативно – правове підґрунтя захисту та форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в США / А. В. Солодчук // Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації : зб. матеріалів. – Одеса, 2014. – С. 144–150.

Наукові праці, які додатково відображають зміст дисертації

14.Скрипник А. В. «Дитяче Містечко СОС» – одна із форм соціально-педагогічної підтримки дітей, позбавлених батьківського піклування / А. В. Скрипник // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2010. – Т. XII, ч. 2. – С. 302–309.

АНОТАЦІЇ

Солодчук А. В. Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2015.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що виявляється у вигляді виявлення і розкриття особливостей соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США та визначення можливостей використання американського досвіду у вітчизняній педагогічній практиці.

Виокремлено вісім етапів становлення та розвитку системи соціального піклування, влаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США. Охарактеризовано основні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в американському суспільстві та визначено найбільш застосовувані з них в практиці соціально-педагогічної роботи в ХХІ ст. Виокремлено принципи, зміст і методи соціального виховання у різних формах влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в США.

Здійснено порівняльний аналіз пріоритетних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, та особливостей соціального виховання дітей у США та Україні в другому десятилітті ХХІ ст. Розроблено рекомендації щодо врахування позитивного американського досвіду із соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, та його використання у вітчизняній практиці (на законодавчому, теоретико-педагогічному, організаційно-методичному, організаційно-адміністративному і практичному рівнях).

Ключові слова: соціальне виховання, діти, позбавлені батьківського піклування, США, форми соціального влаштування, принципи, зміст, методи соціального виховання.

Солодчук А. В. Социальное воспитание детей, лишенных родительской опеки, в США. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2015.

На основе анализа научных источников, теоретического анализа трудов американских исследователей, нормативно-правовых документов, которые регулируют отношения «общество–дети, лишенные родительской опеки–государство» в сфере социально-педагогической деятельности выделено восемь этапов становления и развития системы социального попечительства, устройства и воспитания детей, лишенных родительской опеки, в США.

Уточнены ключевые понятия исследования, такие как: «дети, лишенные родительской опеки», «социальное воспитание детей, лишенных родительской опеки» и «формы устройства детей, лишенных родительской опеки».

Установлено, что к категории детей, лишенных родительской опеки, в США на сегодняшний день относятся такие группы детей: 1) безотцовщина (fatherlessness); 2) сироты (orphans); 3) оставленные (abandonment); 4) брошенные (foundlings); 5) отобранные у родителей (selected children from their parents).

Выяснено, что формы социального устройства детей, лишенных родительской опеки, в американском обществе делятся на три группы. Охарактеризованы формы устройства с государственным менеджментом в организации воспитательного процесса – институциональные учреждения (детские дома, пансионаты и т. п.), приюты, реабилитационные и лечебные центры и заведения; формы с семейным менеджментом в организации воспитательного процесса – устройство детей в семьи родственников, в приемные и патронатные семьи, в семейно-воспитательные группы, усыновление; формы с общественным менеджментом в организации воспитательного процесса – детские приюты, созданные общиной, детские города, детские лагеря отдыха и оздоровления (во время каникул, тематические и т. д.), реабилитационные и лечебные центры и учреждения, созданные на средства и подчинены определенной общине, общественные и частные службы психологической помощи (экстерные и временные).

Установлено, что социальное воспитание детей, лишенных родительской опеки, в США в XXI веке осуществляется в системе заменяющей семейную заботу. Приоритетными являются формы социального устройства ребенка с семейным менеджментом в организации воспитательного процесса, в частности: 1) устройство в семьи родственников; 2) устройство в кратчайшие сроки в приемную семью; 3) экстренное устройство в профессиональные приемные (патронатные) семьи; 4) временное устройство в семейно-воспитательные группы; 5) включение в различные программы помощи (психологической, реабилитационной и т. п.); 6) устройство в специализированные приемные (патронатные) семьи, исходя из индивидуальных особенностей развития ребенка; 7) усыновление с учетом интересов ребенка.

Охарактеризованы социально-педагогические (центрации воспитания на развитии личности, гуманистической направленности воспитания, природосообразности, поликультурности, вариативности выбора, активности, социально-педагогического партнерства), социально-психологические (самореализации, успешности, коммуникативности) и социально-организационные (открытости, безопасности, стабильности, деинституционализации, совместного размещения и воспитания, налаживание связей с биологической семьей) принципы социального воспитания детей, лишенных родительской опеки.

Определено, что формирование содержания социального воспитания детей, лишенных родительской опеки, рассматривается в американской социальной практике сквозь призму трехмерного пространства социально-педагогических воздействий: первое измерение – с позиции государства и его социальных институтов; второе – с позиции гражданского общества и его социальных институтов; третье – с позиции самой личности, ее индивидуальности.

Реализация этого содержания обеспечивается посредством комплекса определенных социально-организационных, социально-экономических, социально-психологических, социально-педагогических методов воспитания.

На основе сравнительного анализа, обобщения теоретических положений и практического опыта организации и функционирования различных форм социального устройства детей, лишенных родительской опеки, в США разработаны практические рекомендации по внедрению прогрессивных идей американского опыта социального воспитания данной категории детей в практику социально-педагогической работы в Украине на таких уровнях: законодательном, теоретико-педагогическом, организационно-методическом, организационно-административном и практическом.

Ключевые слова: социальное воспитание, дети, лишенные родительской опеки, США, формы социального устройства, принципы, содержание, методы социального воспитания.

Solodchuk A.V. Social education of children deprived of parental care in the United States. – On the right of manuscript.

Dissertation for Candidate of Pedagogical sciences degree, speciality 13.00.01 – theory and history of education. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2015.

Theoretical generalization and new approach to important and urgent task, which results in a theoretical study of social characteristics of children deprived of parental care in the United States are presented in the thesis.

Eight stages of development, social care and placement of children deprived of parental care in the United States are determined. The main forms of placement of children without parental care in American society and most of them are used in the practice of social and educational work in the twentieth century are characterized. Highlight principles, content and methods of social education in various forms of arrangement of children deprived of parental care in the United States. Specific key concepts such as «children deprived of parental care», «social education of children without parental care» and «shape arrangement of children deprived of parental care» are studied. The comparative analysis of the forms of placement of children without parental care are carried out and implementation details in the social upbringing of children in the United States and Ukraine in the second decade of the twenty-first century are analysed.

The recommendations for consideration of the positive experience of the American social education of children without parental care, and their usage in domestic practice (legislative, theoretical, pedagogical, organizational, methodological, organizational, administrative and practical levels) are worked out.

Key words: social education, children deprived of parental care, the United States, forms of social arrangement, principles, content, methods of social education.